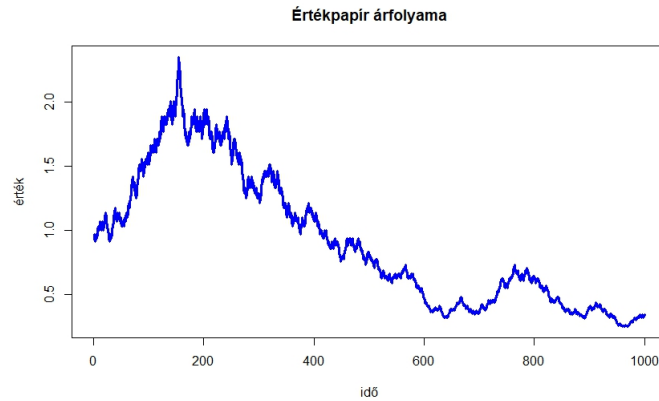

1. Eloszlásfüggvény

1. ábra. Egy elképzelt értékpapír árfolyama 1000 napon keresztül, 1000 forintban

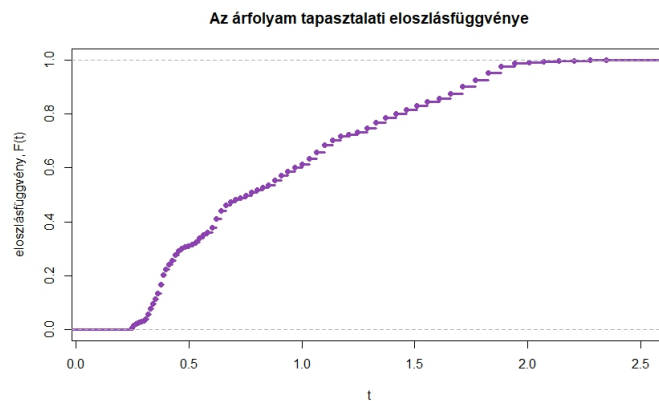
- X valószínűségi változó: egy véletlen kísérlet eredménye
- eddig: X **diszkrét**, és a $\mathbb{P}(X = x)$ valószínűségekkel lehet leírni az eloszlását
- ha a lehetséges értékek halmaza „túl nagy” (1. ábra), vagy a valószínűségek „túl kicsik”, ez nem informatív
- például: X az értékpapír árfolyama holnap, $\mathbb{P}(X = 784) = 0,0038$, $\mathbb{P}(X = 785) = 0,004$, stb. egy előrejelzés szerint \rightarrow ennél hasznosabb információ lehet, hogy

$$\mathbb{P}(X \leq 785) = 0,5,$$

azaz az értékpapír 50% valószínűséggel nem haladja meg a 785 szintet

- **eloszlásfüggvény**: $F(t)$ annak valószínűsége, hogy **a valószínűségi változó értéke legfeljebb t** , azaz

$$F(t) = \mathbb{P}(X \leq t).$$

2. ábra. t függvényében a t -nél nem nagyobb árfolyamú napok aránya az előző példában

1.1. Definíció. Legyen $X : \Omega \rightarrow \mathbb{R}$ valószínűségi változó. Ekkor X eloszlásfüggvénye az alábbi $F : \mathbb{R} \rightarrow [0, 1]$ függvény:

$$F(t) = \mathbb{P}(X \leq t) = \mathbb{P}(\{\omega \in \Omega : X(\omega) \leq t\})$$

tetszőleges $t \in \mathbb{R}$ valós számra.

Ez minden valószínűségi változóra és minden $t \in \mathbb{R}$ valós számra értelmes: éppen úgy definiáltuk a valószínűségi változót, hogy $\{X \leq t\} = \{\omega \in \Omega : X(\omega) \leq t\} \in \mathcal{A}$ egy esemény, tehát van valószínűsége.

Példa. Valakinek három gyereke születik, a gyerekek mindegyike egymástól függetlenül $1/2$ valószínűséggel fiú. Nyolc egyformán valószínű eset van:

$$\{\mathbf{LLL}, \mathbf{FLL}, \mathbf{LFL}, \mathbf{LLF}, \mathbf{FFL}, \mathbf{FLF}, \mathbf{LFF}, \mathbf{FFF}\}$$

Legyen X a fiúk száma. X diszkrét valószínűségi változó, lehetséges értékei: 0, 1, 2, 3, és

$$\mathbb{P}(X = 0) = \frac{1}{8}, \quad \mathbb{P}(X = 1) = \frac{3}{8}, \quad \mathbb{P}(X = 2) = \frac{3}{8}, \quad \mathbb{P}(X = 3) = \frac{1}{8}.$$

Az X eloszlásfüggvények, F -nek az értéke néhány helyen:

$$\begin{aligned} F(0) &= \mathbb{P}(X \leq 0) = \frac{1}{8}; & F(1) &= \mathbb{P}(X \leq 1) = \frac{1}{2}; \\ F(2, 4) &= \mathbb{P}(X \leq 2, 4) = \frac{7}{8}; & F(4) &= \mathbb{P}(X \leq 4) = 1. \end{aligned}$$

3. ábra. Három gyerek közül a fiúk számának eloszlásfüggvénye; a függőleges tengelyen: $F(t) = \mathbb{P}(X \leq t)$.

Véges értékészletű valószínűségi változók esetén az eloszlásfüggvény lépcsős (véges sok értéket vesz fel), és az ugrások nagyságát az egyes lehetséges értékek valószínűségei adják meg.

1.1. Az eloszlásfüggvény tulajdonságai

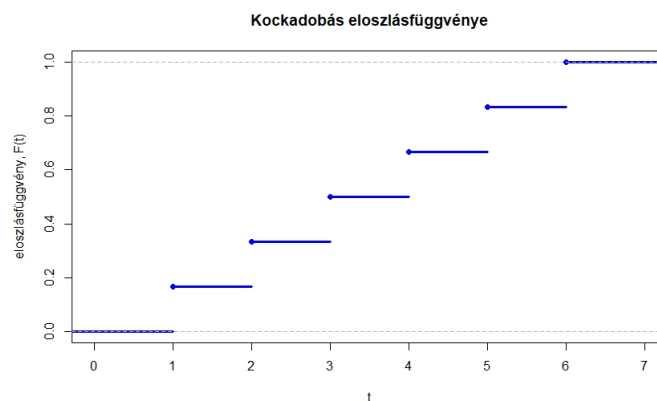
1.1. Állítás. Ha $a, b \in \mathbb{R}$ valós számok, és F az X eloszlásfüggvénye, akkor

$$\mathbb{P}(a < X \leq b) = F(b) - F(a),$$

hiszen annak valószínűségét, hogy X az a és b közé esik, megkaphatjuk úgy, hogy $\mathbb{P}(X \leq b)$ -ből levonjuk $\mathbb{P}(X \leq a)$ -t.

Legyen F egy tetszőleges valószínűségi változó eloszlásfüggvénye. Ekkor

(i) F monoton növekvő: $a < b$ esetén $F(a) \leq F(b)$.

4. ábra. Szabályos dobókockával dobott szám eloszlásfüggvénye; a függőleges tengelyen: $F(t) = \mathbb{P}(X \leq t)$.

(ii) $\lim_{t \rightarrow -\infty} F(t) = 0$; $\lim_{t \rightarrow \infty} F(t) = 1$.

(iii) F jobbról folytonos, azaz minden $t \in \mathbb{R}$ valós számra $\lim_{s \rightarrow t+} F(s) = F(t)$.

Fordítva: ha F -re érvényesek ezek a tulajdonságok, akkor van olyan X , aminek F az eloszlásfüggvénye.

Példa. Legyen X négy rendű $1/2$ paraméterű binomiális eloszlású valószínűségi változó. Mennyi X eloszlásfüggvényének az értéke az 1,5 helyen?

X -re a következőképpen gondolhatunk: $n = 4$ független kísérlet, mindegyik $p = 0,5$ valószínűséggel sikerül, X a **sikeres kísérletek száma**.

Definíció szerint, ha F az X eloszlásfüggvénye, akkor

$$F(1,5) = \mathbb{P}(X \leq 1,5) = \mathbb{P}(X \leq 1) = \mathbb{P}(X = 0) + \mathbb{P}(X = 1),$$

hiszen X értéke nemnegatív egész. Így

$$F(1,5) = \mathbb{P}(X = 0) + \mathbb{P}(X = 1) = \left(\frac{1}{2}\right)^4 + 4 \cdot \left(\frac{1}{2}\right)^4 = \frac{5}{16}.$$

2. Nevezetes eloszlások és eloszlásfüggvényeik

Nem csak a diszkrét valószínűségi változók között, hanem általában is találhatunk olyan eloszlásokat, melyek gyakran előfordulnak hétköznapi példákban vagy matematikai modellekben. Ezeket most az eloszlásfüggvényeik segítségével mutatjuk be.

2.1. Egyenletes eloszlás

Tekintsük a következő hétköznapi példát.

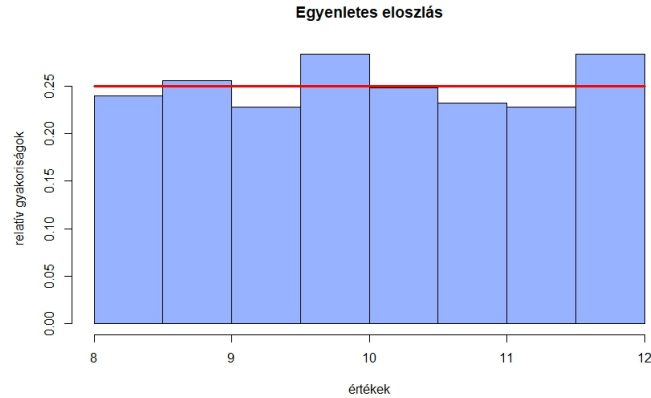
- Csomagot várunk, amit a futár véletlen Y időpontban hoz ki.
- Feltételezzük, hogy Y egyenletes eloszlású a $[8, 12]$ intervallumon (órában mérve).
- Mennyi a valószínűsége, hogy a futár 11 óráig megérkezik?
- **Feltéve, hogy a futár 10 óráig még nem érkezett meg, mennyi a valószínűsége, hogy 11 óra előtt megérkezik?**

Legyen X a futár érkezésének időpontja. Így fogunk tudni számolni:

$$\mathbb{P}(X \leq 11) = \frac{11 - 8}{12 - 8} = \frac{3}{4} = 75\%.$$

$$\mathbb{P}(X \leq 11 | X > 10) = \frac{\mathbb{P}(\{X \leq 11\} \cap \{X > 10\})}{\mathbb{P}(X > 10)} = \frac{1/4}{2/4} = \frac{1}{2}.$$

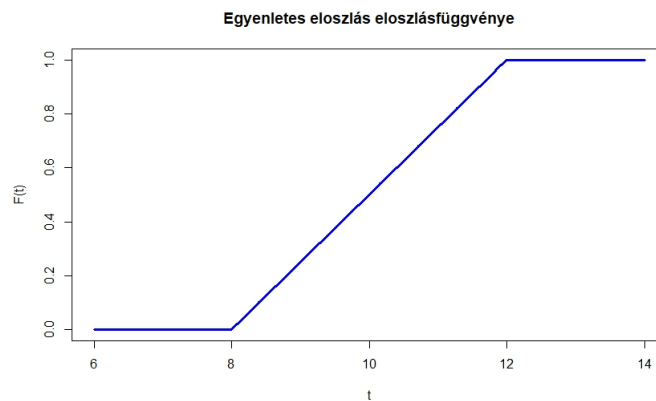
Általában azt vehetjük észre, hogy annak valószínűsége, hogy X egy

5. ábra. A $[8, 12]$ intervallumon egyenletes eloszlásból vett 500 elemű minta hisztogramja

2.1. Definíció (Egyenletes eloszlás (uniform distribution)). Az X valószínűségi változó **egyenletes eloszlású** az $[a, b]$ intervallumon, ha eloszlásfüggvénye:

$$F(t) = \mathbb{P}(X \leq t) = \begin{cases} 0, & \text{ha } t \leq a; \\ \frac{t-a}{b-a}, & \text{ha } a < t < b; \\ 1, & \text{ha } t \geq b. \end{cases}$$

6. ábra. A $[8, 12]$ intervallumon egyenletes eloszlás eloszlásfüggvénye

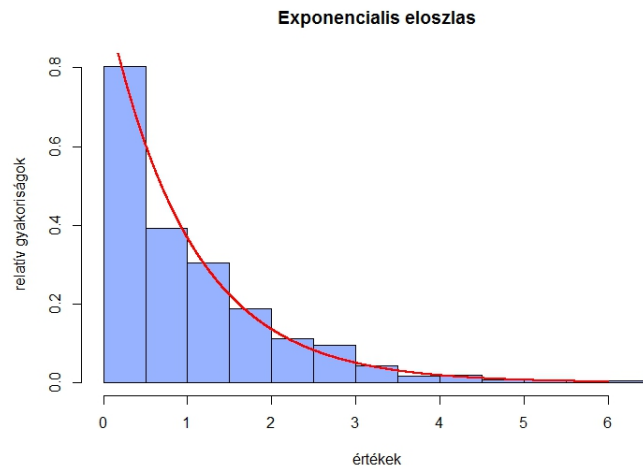
Példa. Csomagot várunk, a futár 10 és 12 óra között érkezik. Feltesszük, hogy érkezésének időpontja egyenletes eloszlású a $[10, 12]$ intervallumon. Ekkor az előző állítás alapján az alábbiak igazak ($a = 10, b = 12$).

- Annak valószínűsége, hogy 10 és 11 óra között érkezik: $(11 - 10)/(12 - 10) = 1/2$.
- Annak valószínűsége, hogy 10:15 és 10:30 között érkezik: $1/8 = 0,125$.
- Annak valószínűsége, hogy 10 : 30 után érkezik: $3/4 = 0,75$.

2.2. Exponenciális eloszlás

Az **exponenciális eloszlás** sokszor használható véletlen időtartamok modellezésére, például

- egy művelet elvégzésének ideje: egy ember kiszolgálása egy boltban, vagy egy számítás elvégzése egy számítógépen
- egy ember reakcióideje
- két esemény bekövetkezése között eltelt idő, például egy üzletben két ügyfél érkezése közötti idő
- járványterjedés modellezésénél: a fertőzés átadásának vagy a gyógyulásnak az ideje
- radioaktív részecske bomlási ideje

$\lambda = 1$ paraméterű exponenciális eloszlás sűrűségfüggvénye és 500 darab független, 1 paraméterű exponenciális eloszlású valószínűségi változóból álló minta hisztogramja

2.2. Definíció. Legyen $\lambda > 0$ valós szám. Az X valószínűségi változó **exponenciális eloszlású** λ paraméterrel, ha eloszlásfüggvénye:

$$F(t) = \mathbb{P}(X \leq t) = \begin{cases} 1 - e^{-\lambda t}, & \text{ha } t > 0; \\ 0 & \text{különben.} \end{cases}$$

2.1. Állítás (Az exponenciális eloszlás örökifjú tulajdonsága). Legyen X exponenciális eloszlású valószínűségi változó, s, t pozitív számok. Ekkor

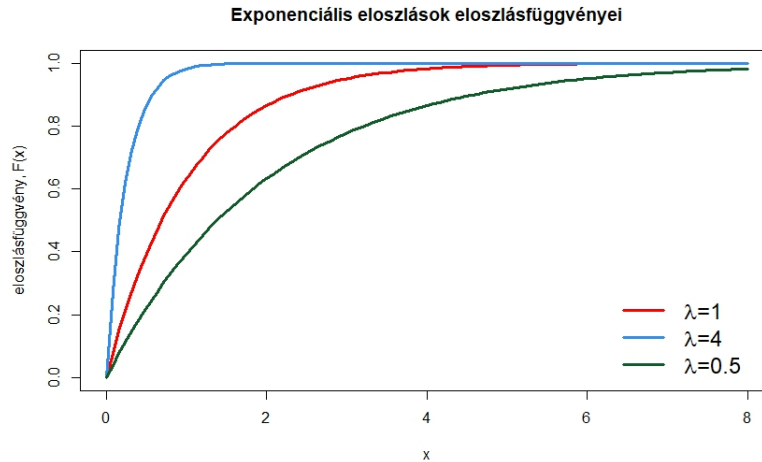
$$\mathbb{P}(X \geq s + t | X \geq s) = \mathbb{P}(X \geq t).$$

Bizonyítás. A feltételes valószínűség definícióját és az exponenciális eloszlás eloszlásfüggvényének alakját felhasználva

$$\begin{aligned} \mathbb{P}(X \geq s + t | X \geq s) &= \frac{\mathbb{P}(\{X \geq s + t\} \cap \{X \geq s\})}{\mathbb{P}(X \geq s)} = \frac{1 - \mathbb{P}(X < s + t)}{1 - \mathbb{P}(X < s)} = \\ &= \frac{1 - F(s + t)}{1 - F(s)} = \frac{1 - (1 - e^{-\lambda(s+t)})}{1 - (1 - e^{-\lambda s})} = \frac{e^{-\lambda(s+t)}}{e^{-\lambda s}} = \\ &= e^{-\lambda t} = 1 - (1 - e^{-\lambda t}) = 1 - F(t) = \mathbb{P}(X \geq t). \end{aligned}$$

□

Példa. Tegyük fel, hogy egy boltban egy vevő kiszolgálásának ideje (percben számolva) **1/3 paraméterű exponenciális eloszlású** valószínűségi változó.

7. ábra. Különböző paraméterű ($\lambda = \frac{1}{2}, 1$, illetve 4) exponenciális eloszlások eloszlásfüggvényei

Mennyi a valószínűsége, hogy a vevőt **legalább 5 percig** tart kiszolgálni? Mennyi a valószínűsége, hogy a vevő kiszolgálása **legalább 2, de legfeljebb 4 percig** tart?

Az eloszlásfüggvény definíciója alapján

$$\begin{aligned}\mathbb{P}(X \geq 5) &= 1 - \mathbb{P}(X < 5) = 1 - F(5) = 1 - (1 - e^{-\lambda \cdot 5}) = e^{-\lambda \cdot 5} = \\ &= e^{-5/3} = \mathbf{18,9\%}.\end{aligned}$$

Hasonlóképpen

$$\begin{aligned}\mathbb{P}(2 \leq X \leq 4) &= \mathbb{P}(X \leq 4) - \mathbb{P}(X \leq 2) = F(4) - F(2) = \\ &= (1 - e^{-4/3}) - (1 - e^{-2/3}) = e^{-2/3} - e^{-4/3} = \mathbf{25\%}.\end{aligned}$$

2.3. Pareto-eloszlás

Biztosításmatematikában, vagy például a jövedelmek eloszlásának modellezésére használják gyakran az alábbi eloszlást.

2.3. Definíció (Pareto-eloszlás). Az X valószínűségi változó Pareto-eloszlású $\alpha > 0$ és $c > 0$ paraméterekkel, ha eloszlásfüggvénye

$$F(t) = \mathbb{P}(X \leq t) = \begin{cases} 0; & \text{ha } t \leq c; \\ 1 - \left(\frac{c}{t}\right)^\alpha; & \text{ha } t > c. \end{cases}$$

3. Kvantilisek

3.1. Definíció (Kvantilis). Legyen $0 \leq z \leq 1$, és X egy valószínűségi változó. Ekkor az X valószínűségi változó z -kvantilise:

$$q_z = \inf\{t \in \mathbb{R} : F(t) \geq z\}.$$

Ha az X eloszlásfüggvénye folytonos, akkor az igaz, hogy

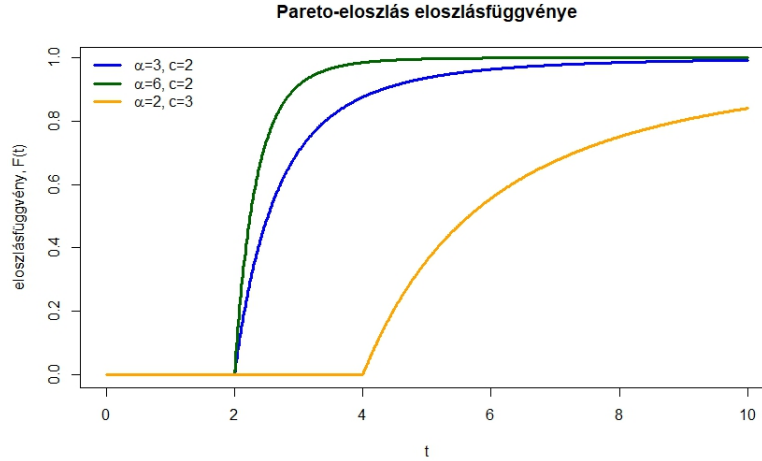
$$F(q_t) = \mathbb{P}(X \leq q_t) = z,$$

azaz z az a szám, aminél X éppen z valószínűséggel kisebb.

A $z = 1/2$ -kvantilis a medián: $\mathbb{P}(X \leq m) = 1/2$.

A medián fontos tulajdonsága: a $\mathbb{E}(|X - u|)$ érték az $u = m$ esetén a legkisebb, ahol m a medián.

Összehasonlításképpen: az $\mathbb{E}((X - u)^2)$ érték az $u = \mathbb{E}(X)$ esetén a legkisebb.

8. ábra. Különböző paraméterű Pareto-eloszlások eloszlásfüggvényei

4. Valószínűségi vektorváltozó

Gyakran több mennyiséget egyszerre vizsgálunk, vagy ugyanazt többször megmérjük. Például: véletlenszerűen választott ember havi jövedelme, kiadása rezsire, illetve élelmiszerre; vagy egy helyen öt különböző műszerrel megmérjük a hőmérsékletet.

4.1. Definíció (Valószínűségi vektorváltozó). Egy $\underline{X} : \Omega \rightarrow \mathbb{R}^n$ függvény valószínűségi vektorváltozó, ha minden koordinátája valószínűségi változó, azaz $\underline{X} = (X_1, X_2, \dots, X_n)$, ahol X_1, \dots, X_n valószínűségi változók.

Belátható, hogy ilyenkor tetszőleges t_1, t_2, \dots, t_n számokra

$$\{\omega \in \Omega : X_1(\omega) \leq t_1, X_2(\omega) \leq t_2, \dots, X_n(\omega) \leq t_n\} \in \mathcal{A},$$

azaz a $\mathbb{P}(X_1 \leq t_1, X_2 \leq t_2, \dots, X_n \leq t_n)$ valószínűség értelmes.

Itt \underline{X} értékei n dimenziós vektorok, vagyis n hosszú számsorozatok, és X_k ennek a k . koordinátáját (elemét) jelöli.

Valószínűségi vektorváltozó együttes eloszlása: \underline{x}_k lehetséges értékek és $p_k = \mathbb{P}(X = \underline{x}_k)$ valószínűségek ($k = 1, 2, \dots$).

Az $\underline{X} = (X_1, X_2, \dots, X_n)$ függvény pontosan akkor valószínűségi vektorváltozó, ha minden koordinátája valószínűségi változó. Ez alapján:

4.2. Definíció. Legyen $\underline{X} = (X_1, X_2, \dots, X_n)$ valószínűségi vektorváltozó. Ekkor az X_k valószínűségi változó eloszlását az \underline{X} valószínűségi vektorváltozó k . peremeloszlásának nevezzük.

Az együttes eloszlás meghatározza a peremeloszlásokat. Fordítva nem, kivéve, ha a koordináták függetlenek.

Példa. Kétszer dobunk szabályos kockával. Legyen X az első dobás, Y pedig a dobott számok közül a nagyobb. Ekkor az (X, Y) valószínűségi vektorváltozó együttes eloszlása:

X/Y	1	2	3	4	5	6	összesen
1	1/36	1/36	1/36	1/36	1/36	1/36	1/6
2	0	1/18	1/36	1/36	1/36	1/36	1/6
3	0	0	1/12	1/36	1/36	1/36	1/6
4	0	0	0	1/9	1/36	1/36	1/6
5	0	0	0	0	5/36	1/36	1/6
6	0	0	0	0	0	1/6	1/6
összesen	1/36	1/12	5/36	7/36	1/4	11/36	1

A peremeloszlások:

X : $(1, 1/6), (2, 1/6), (3, 1/6), \dots, (6, 1/6)$

Y : $(1, 1/36), (2, 1/18), \dots, (6, 1/6)$

4.1. Együttes eloszlásfüggvény

4.3. Definíció. Az $\underline{X} = (X_1, \dots, X_n)$ valószínűségi vektorváltozó **együttes eloszlásfüggvénye** az $F : \mathbb{R}^n \rightarrow [0, 1]$ függvény, melyre

$$F(\underline{t}) = F(t_1, \dots, t_n) = \mathbb{P}(X_1 \leq t_1, X_2 \leq t_2, \dots, X_n \leq t_n),$$

ha $(t_1, \dots, t_n) \in \mathbb{R}^n$ valós számok.

Például:

- egy véletlenszerűen választott embert megkérdezzük a havi jövedelméről (X_1), a havi kiadásairól (X_2), és az életkoráról (X_3);
- ekkor (X_1, X_2, X_3) valószínűségi vektorváltozó, és
- ha eloszlásfüggvénye F , akkor például

$$F(200000, 150000, 40) = \mathbb{P}(X_1 \leq 200000, X_2 \leq 150000, X_3 \leq 40)$$

annak valószínűsége, hogy egy véletlenszerűen választott ember havi jövedelme legfeljebb 200000 (forint), havi kiadása legfeljebb 150000 (forint), életkora pedig legfeljebb 40 (év).

Az X_1, \dots, X_n függetlenségét úgy is megfogalmazhatjuk, hogy

$$F(t_1, \dots, t_n) = F_1(t_1)F_2(t_2) \dots F_n(t_n),$$

ahol F az együttes sűrűségfüggvény, F_j pedig az X_j eloszlásfüggvénye ($j = 1, 2, \dots, n$). Ugyanis ez pont azt jelenti, hogy

$$\mathbb{P}(X_1 \leq t_1, X_2 \leq t_2, \dots, X_n \leq t_n) = \mathbb{P}(X_1 \leq t_1) \cdot \dots \cdot \mathbb{P}(X_n \leq t_n),$$

és éppen ez volt a függetlenség definíciója. Másképpen: a függetlenség azzal ekvivalens, hogy az együttes eloszlásfüggvény a peremeloszlásfüggvények szorzata.

Házi feladat november 4., szerda, 8:00-ig Tegyük fel, hogy egy véletlenszerűen választott ember havi jövedelme, X , Pareto-eloszlású valamilyen $\alpha > 0$ és $c = 80000$ paraméterekkel (forintban).

Mennyi a valószínűsége, hogy egy véletlenszerűen választott ember havi jövedelme legalább 150000 forint?

Feltéve, hogy Péterről tudjuk, hogy a jövelme legalább 120000 forint, mennyi annak valószínűsége, hogy Péter jövedelme 150000 forintnál is több?

Hasonlítsuk össze a két valószínűséget, és ábrázoljuk a két valószínűséget ugyanazon az ábrán például $\alpha = 1$ -től $\alpha = 10$ -ig (lehet más értékeket is választani).